

ÖMER FAİK NEMANZADE'NİN ORTAK TÜRK DİLİNİN GELİŞMESİNDE
ÇABALARI

THE ROLE OF OMAR FAIG NEMANZADEH IN THE DEVELOPMENT OF
COMMON TURKIC LANGUAGE

Galibe HACIYEVA*

Özet

XX. yüzyılın başlangıcı Azerbaycan-Türk dilinin karışık, mücadelelerle dolu bir devri olmuştur. Bu devrde edebî dilin gelişim yönünü öğrenmek edebi dil tarihinin en derin katmanlarını açmağa imkan yaratıyor.

XX. yüzyıl aydınlarının yaratıcılığı Azerbaycan-Türk dilinin tarihini öğrenmek için en önemli kaynaklardır. Bu devrde toplumsal-siyasî hayatın gerginliği, olayların hızlı bir şekilde değişmesi edebî dilin gelişimini de çok ciddi bir şekilde etkiliyordu. Edebi dil devamlı bir şekilde halkın hayat tarzına yaklaşıyor, toplumsal – siyasî olayların önüne geçiyor, ciddi mücadele vasıtasına çevriliyordu.

Bu merhalede tüm aydınlar bir ordu gibi Türk dilinin korunmasını son derece önemsiyorlardı. Alibey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Abdulla bey Efendizade, Smedağa Ağamalı, Abdülrehimbey Hagverdiyev, Celil Memmedkuluzade, Neriman Nerimanov, Üzeyir Hacıbeyov, Firudin bey Göçerli gibi bu devrde Türk dilinin temizliği ve korunması uğrunda mücadele yapan aydınlarımız sırasında Ömer Faik Nemanzade özel yer almaktadır.

Araştırmalardan görüldüğü gibi, Ö. F. Nemanzade'nin yaratıcılığının öğrenilmesi Türk dilinin leksik-semantik, fonetik özellikleri, gramer normaları, tarihî durumu ve başka dillerle ilişkisi dilcilik ilmi için büyük önem taşımaktadır. Ömer Faik Nemanzade sadece basın mensubu gibi değil, aynı zamanda bir dilci Türkolog gibi büyük ilmi faaliyetlerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ömer Faik Nemanzade, Azerbacan-Türk dili, ortak Türk dili halklararası dil, dilcilik bakışları.

Abstract

The beginnings of XXth century were the periods full of complex struggles of Azerbaijan-Turkic languages. To study the development of the literary language in this period enables to reveal the ancient times of the literary language history. The creation of XX century intellectuals is the most reliable source to study the history of the Azerbaijan Turkic language. In this period all the intellectuals were the first to struggle for the Turkic language. O. Nemanzadeh also holds a special place among those intellectuals like A. Husseyinzadeh, A. Agaoglu, A. Afandizadeh, S. Agamali,

* Doç. Dr., Nahçıvan Devlet Üniversitesi öğretim üyesi

A. Hagverdiyev, F. Kocharli who struggled for the purity of Turkic language. He also was engaged in different problems of linguistics and scientific–theoretical views in the determination of literary language norms like other linguists. These facts show that O. Nemanzadeh was not only a press representative , but also a linguist-turkologist.

Key Words: Omar Faig Nemanzadeh, common Turkic language, Turkish ideology, linguistics views.

XX. yüzyılın başlangıcı Azerbaycan–Türk dilinin karışık, mücadelelerle dolu bir devri olmuştur. Bu devirde edebî dilin gelişim yönünü öğrenmek edebî dil tarihinin en derin katmanlarını açmağa imkan yaratmaktadır.

XX. yüzyıl aydınlarının yaratıcılığı Azerbaycan–Türk dilinin tarihini öğrenmek için en önemli kaynaklardır. Bu devirde toplumsal–siyasî hayatın gerginliği, olayların hızlı bir şekilde değişmesi edebî dilin gelişimini de çok ciddi bir şekilde etkiliyordu. Edebî dil devamlı bir şekilde halkın hayat tarzına yaklaşıyor, toplumsal–siyasî olayların önüne geçiyor, ciddi mücadele vasıtasına çevriliyordu. Millî uyanış Azerbaycan'da ilk millî parlamentonun yaranması, bağımsız devlet kuruculuğu Azerbaycan–Türk edebî dilinin millî yönünü şekillendiriyordu. Bununla da Türk dili asrın başlangıcında gergin bir şekilde siyasî ideolojik mücadelenin önünde dayanıyor ve sonuç olarak dil proseslerine ilmî–nazarî münasebeti şekillendiriyordu. Bu merhalede tüm aydınlar bir ordu gibi Türk dilinin koruma mücadelesinin önünde dayanıyordu. Alibey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Abdulla Bey Efendizade, Semedağa Ağamalı, Abdülrehimbey Hagverdiyev, Celil Memmedkuluzade, Neriman Nerimanov, Üzeyir Hacıbeyov, Firudin Bey Göçerli gibi bu devirde Türk dilinin temizliği ve korunması uğrunda mücadele eden aydınlarımız arasında Ömer Faik Nemanzade özel bir yere sahiptir. O yazıyor: “Bir milletin yaşaması dili iledir. Dil yokluğu millet yokluğudur. Ben inanmam ki, dilini sevmeyen milleti sevsin. Çünkü dil milletin tek nişanıdır, millet sevgisinin birinci alametidir (7, s.24)”. Ömer Faik Nemanzade'nin eserleri Türk dilinin tarihî yönden öğrenilmesi için çok önemli kaynaktır. XX. yüzyıl Azerbaycan Türkleri'nin siyasî tarihinin aynı zamanda, kültür ve dil politikasının yabancı ideolojik etkilerin merkezinde dayandığı bir devri kapsıyor. Bu devirde siyasî çekişmeler, yabancı politikalar Türk dilini de güçlü bir şekilde etkiliyordu. Bu da devrin en ciddi sorunu olarak Azerbaycan – Türk aydınlarının bir çoğu gibi, Ö. F. Nemanzade'ni de düşünmek ve Türk dilini yabancı etkilerden korumak zorunda bırakıyordu. O, “Medeniyet mi, sefahet mi” makalesinde yazıyordu:

“Dinende yandı dilim, dinmeyende dil yandı,

Ne derdi gizlede bildim, ne aşikar eyledim –

konuşmakla iş aşmaz. Biz ilim ve merifet tahsili ile hüsn-ahlak sahibi olacağımız yere fesad ve ahlaksızlığa bais olup öz kabrimizi öz elimizle kazanıyoruz (1, “Açık söz”).

Tüm hayatını Türkçülük ideolojisi üzerinde geliştiren Ö. F. Nemanzade'nin dil problemlerine ciddi münasebeti tesadüfî sayılamaz. Çünkü Türk dili meselesi XX. Yüzyılın siyasî proseslerinin başlıca problemlerinden biri idi. Ö. F. Nemanzade'nin “Dilimiz ve imlamız”, “Derdimiz ve dermanımız”, “Aşk ve mehebbet”, “Millileşmek”, “Gürcü politikacıları” ve bu gibi makaleleri bilim, kültür ve iletişim dili olarak Türk dilinin tarihen çeşitli halklar ve milletler arasında ortak dil olduğunu kanıtıyor: “Türk dili dünyadaki asan ve güzel dillerden biridir. Ele asanlığl sebebindendir ki, bazı milletlerin arasında ortak dil

gibidir. Bir Rum ile Ermeni'nin Türkçe'den özge dil ile konuştuğunu göremezsiniz... (7, s. 229)".

XX. yüzyılın başlangıcında edebî dilin kütleleşmesinde (yaygınlaşmasında) matbuatın (basının) rolü inkar edilemez. Bu yıllarda Azerbaycan'da çok sayıda basılan Türk dilli gazeteler ve dergilerin etrafında devrin en ünlü aydınları birleşiyordu. Ömer Faik Nemanzade Türk dilinin çeşitli yönlerden gelişiminde basılan dergi ve gazetelerin önemli rol oynadığını bu şekilde açıklıyordu: "Milletlerin dereceyi-tereggileri mehz bir şeyle ölçülür ki, o da ancak matbuatlarıdır. Matbuatı olmayan milletin mevcudiyatı, istikbalı gatiyyen yoktur ... (1, s. 181)".

Seyid Hüseyin ise yazıyordu: "Matbuat bir millete, bir gövme nef verer ki, o millette eşiden kulak, derk eden baş ve yaxşını yamandan temyiz veren egl ve fikir olmuş olsun... Matbuat milletin dili makamındadır (3, no: 21)".

T. Hacıyev Türk dilinin korunmasında basın örneklerini özel mücadele meydanına çevrilmiş aydınların rolünü bu şekilde değerlendiriyordu: "Mirze Celil ve Ömer Faik Nemanzade gibi aydınların gergin zahmeti ile "Molla Nesreddin" halk dili hazinesinin kapılarını taybatay edebî dilin yüzüne açtı. Halk dilinin tüm katmanları öz zenginlikleriyle gözümüz karşısında canlandı. Her üslubun karına gelen material (malzeme) göründü. Şüphesiz burada en çok pay "Molla Nesreddin" in özüne oluştu (4, s.184)".

Dil meselelerinin XX. yüzyılın siyasî proseslerinin başlıca problemlerinden biri gibi önde dayanması tesadüfî sayılamazdı. Çünkü bu devrde Türk dili çok ciddi geçit devrini yaşamaktaydı. Mahz bunun için dil meselesi XX. yüzyılın Azerbaycan aydınlarının ana konusu olarak mücadele hedeflerinin önünde dayanıyordu ve işin esas icrası ise basının üzerine düşüyordu.

Dil meselelerine bu devrin zaruri milli meselesi olarak gündemde tutan dergi gibi sadece üslubuna göre bir – birinden farklı olan "Molla Nesreddin" ve "Füyuzat" dergileri öncüllük ediyordu. "Molla Nesreddin"de "Sizi deyip gelmişem, ey benim müselman kardeşlerim" sözleriyle ana dilimizin çok yüksek millî değerlerini halkın konuşma dilinde korumayı milli medeniyetimizin en önemli ideolojik-siyasî problemi gibi açıklıyor, "Füyuzat"da ise dile münasebet meselesi daha ciddî ilmî-edebeî seviyede karşıya koyuluyordu. Bu ideolojilerin taşıyıcısı gibi Ömer Faik yazılarının birinde diyordu: "Öz dili, öz edebiyatı olmayan millet öz varlığından konuşmaya utanmalıdır".(1, s.24). Ömer Faik Nemanzade gibi tüm hayatını Türklük ideolojisinin yaşamına harcamış "Füyuzat" dergisinin redaktörü Alibey Hüseyinzade de resmi toplantılarda Türk dili ile ilgili çeşitli mevzularda konuşmalar yapmış, Türk dilinin Avrupa dilleri ile rekabet edebilecek seviyede dayandığını ve onun gramer kanunları esasında istenilen fikrin daha mükemmel ifade imkanları olduğunu gösteriyordu. (5, s.25).

Ömer Faik Nemanzade Türk dilinin tarihen kudretli bir dil gibi halklararası dil rolünü oynamakla yanaşı, aynı zamanda yabancı komşu halkların dillerini de çok güçlü şekilde etkilediğini gösteriyor. Türk dilinin ortak bir dil gibi kullanılması ve korunması Ömer Faik Nemanzade'nin tüm eserlerinin ana mevzuu olarak dikkat çekiyor.

"Molla Nesreddin", aynı zamanda çeşitli gazete ve dergilerde bu mevzua ait edebî-publisist yazılarında öz dilini sevmeyen, yabancı dillerin etkisi altında kalan, Türk dilini Arap, Fars, Rus sözleriyle karıştıran "aydınları" keskin bir şekilde eleştiriyordu. "Türkler ne kadar ki Türklük'ten, Türkistan'dan uzak düşüp asırlarca Arap hükümeti ve

dini, Fars edebiyatı nüfuzu altında kaldılar, o kadar Türklük'lerini ve Türk dilini itirdiler (kaybettiler) (7, s. 192-193)".

XX. yüzyılın başlangıcında gündemde olan en ciddi dil konularından biri gibi ortak Türk dili meselesine Ömer Faik çok ilginç bir şekilde dikkat çekiyor.

XX. asırda dil ve dilcilik meselelerinin önünde dayanan en problematik konulardan biri gibi alfabe konusunda da çeşitli münasebetler ortaya çıkıyordu.

Asırlar boyu Azerbaycan aydınları Arap alfabesinin Türk dilinin fonetik yapısına ve yazı normalarına uygun olmadığını defalarca söylemişlerdir. Ömer Faik dil unsurlarını karşılaştırarak Arap alfabesinin Türk dilinin fonetik yapısında engel yarattığını gösteriyordu: "Arap kitaplarını ve Arapçaya yakın yazılmış eski kitapları onsuz da anlamıyoruz. Alfabemiz değişirse bile, o tür faydalı kitaplar gerek yeniden Türkçeye tercüme edileler ki, anlaşılınlar. O vakit yahşı (iyi) olmazmı ki, o zahmeti taze alfabemiz ile görek. Bir de biz geçmişî değil, gerek geleceği düşünük, neçe yüz hasın (iyi) faydasını değil, milyonlarca avamın hayrını insafa alak.

Bir de biz geçmişî değil, gerek geleceği düşünük. Atalarımız Müselmanlığı Arap harfleri ve Arap dili ile öğrenmek isteyip büyük zararlara, felaketslere düşer oldular. "Düşün, sonra iman getir" gaydasını bırakıp "gözünü, beynini yum Arap dili ile Arap'a mügelledik ile iman getir" usülünü takip etmişlerdir. Bu yol ile hem özlerini, hem de bizi mutsuz ettiler (7, s. 195)".

Göründüğü gibi, Ömer Faik Nemanzade alfabe konusuna çok önemli bir konu gibi bakıyordu. O alfabe ile bağılı müterakki ıslahatların yalnız Azerbaycan'da değil, tüm dünyada hayata geçirildiğini çok yüksek değerlendiriyordu: "Terakkinin (gelişimin) engellerini alfabe görenler yalnız Türklük olmamıştır. Avrupalı büyük pedagoğ Leybnints "Bana mükemmel bir alfabe verin, mükemmel bir dil vereyim, mükemmel bir dil verin, mükemmel bir medeniyet vereyim" sözleriyle terakkinin engellerini bir nevî alfabede görüyor. Biz de anlıyoruz ki, terakkimizin asıl engeli yalnız alfabemiz değil, ama alfabemiz her halde terakkimizin engellerinden biridir (7, s.188)".

Ö. F. Nemanzade Türk dilleri arasındaki küçük lehçe farklılıklarını Türk birliğine-Turancılığa karşı çeviren Türk düşmanlarını susturmak için yabancı dillerin etkisine karşı umum Türk dil özelliklerinin ve Türk dillerinin diyalektal seviyede öğrenilmesine özel dikkat çekiyordu: "Türkistan, Tataristan, Osmanistan gibi birbirlerinden uzak, lehçece ayrı "Turanlılar" mutlaka öz lehçeleriyle, öz imlalarıyla terakki edip millet ittihad, azadlık tebilini, insanca yaşamağı, asırlık alçağlarını, ayrılık zararını yahşıca (iyice) bilenden sonra millet ittihadı da olar, gücü de (7, s.194)".

Ömer Faik'in yaratıcılığında dile münasebet meselesi aynı zamanda bir bilim dalı gibi fonetik, leksikolojik, gramer özelliklerine göre de dikkat çekiliyor. Eski Türk yazıtları "Orhon Kitabeleri" ve "Kutatgu Bilig" üzerinde Türk dilinin fonetik yapısına uygun olarak ünlü ve ünsüz seslerin ses geçitlerini ve yazı şekillerini de çok ilginç bir şekilde inceliyor. Eski yazıtların dili üzerinde yaptığı araştırmalarla birlikte çağdaş Türk dilinin öğrenilmesine çok büyük önem veriyordu.

Ömer Faik Nemanzade'nin Türk diline ve Türk milletine verdiği değer Sovyet döneminin ideolojik-siyasî yönüne uygun olmadığı için dilcilik görüşleri ilmî araştırmalardan biraz uzak kalmış olsa da, bazı araştırmalarda Ömer Faik'in sadece edebî-publisistik yaratıcılığında bahsedilmiştir.

Bu araştırmalar sırasında Aziz Mirahmedov Ömer Faik'in "Molla Nesreddin" ve "Geyret"ın yaratılmasında ve idare edilmesinde rolünü özel bir şekilde değerlendiriyordu (6, s. 186).

F.Vahidov Ömer Faik Nemanzade'nin yaratıcılığından bahsederken Celil Memmedkuluzade'ye atfedilen "Zarafat" (şaka), "Bir boğka su", "Bibiheybet ziyaretgahı" gibi bir çok felyetonların da Ömer Faik'e mahsus olduğunu gösteriyor (9, s. 6).

Muhtar Gasımov da Celil Memmedkuluzade'nin adına olan bir çok yazıtların Ömer Faik'e mahsus olduğunu iddia etmektedir (3, s. 16). F. Celilov ise Ömer Faik'in dile münasebetinin "Molla Nesreddin" dergisinin sayfalarında daha aydın bir şekilde ifade edildiğini gösteriyor (2, s. 14).

Araştırmalardan görüldüğü gibi, Ö. F. Nemanzade'nin yaratıcılığının öğrenilmesi Türk dilinin leksik-semantik, fonetik özellikleri, gramer normaları, tarihî durumu ve başka dillerle ilişkisi dilcilik ilmi için büyük önem taşımaktadır.

Tüm yaratıcılığı boyu Ömer Faik Nemanzade'yi düşündüren en önemli konu, millî dilimizin saflığı, onun ilmî yönden gelişimi, dünya dilleri arasındaki mevki, umumilikte dilcilik problemleri idi. Onun çeşitli dil problemleri ile uğraşması, aynı zamanda edebî dil normalaının muayyenleşmesindeki rolü hiç de dilcilerin ilmî-nazarî fikirlerinden geride kalmıyor. Bu faktörler bir daha kanıtıyor ki, Ömer Faik Nemanzade sadece basın mensubu gibi değil, aynı zamanda bir dilci Türkolog gibi büyük ilmî faaliyetlerde bulunmuştur.

KAYNAKLAR

1. "Açık söz" gazetesi, 15 aralık 1915.
2. Celilov F. Molla Nesreddin ve Molla Nesredinçiler. Bakü, 1986.
3. Gasımov M. Mübariz ingilabi satirik "Molla Nesreddin" jurnalı ve onun ictimai – siyasi ehemiyeti. Doktoralık tezi, Bakü, 1965.
4. Hacıyev T. Edebi dil tarihi. Bakü, 1997, c.2.
5. Hasanova S. "Füyuzat" dergisi ve dil problemleri. Bakü, 2006.
6. Mirahmedov A. Azerbaycan "Molla Nesreddin"i, Bakü, 1980.
7. Nemanzade Ö.F. Seçilmiş eserleri. Bakü, 1992.
8. "Serabi Sagib" dergisi, 1911, №1.
9. Vahidov F. Ömer Faik Nemanzade'nin dünyagörüşü. Doktoralık tezi, Bakü, 1971.